

FORGÁCH IMRE ÉS BÉZA LEVÉLVÁLTÁSA

BALÁZS MIHÁLY

A hazai szakirodalom időnként hasznosítja a Béza-levelezés anyagát. Ám nem a kívánatos rendszerességgel, s így fontos művelődés- és irodalomtörténeti adatok figyelmen kívül maradnak. Míg Szabó András dolgozatai¹ és Sebők Marcellnek a késmárki Sebastian Ambrosiusról írott monográfiája² még a kiadás előtti, kéziratosszerű levelekből hasznosítottak jó néhányat az 1590-es évek elejéről, addig a hosszú életű nagy genfi reformátor levelezésének példás ütemességgel megjelent újabb kötetei³ már visszhang nélkül maradtak, jóllehet sok újabb érdekességet tartalmaznak. Ezek közül tudomásom szerint csak a Kolozsvárra került flamand antitrinitáriusra vonatkozókat értelmezte Keserű Gizella egy megjelenés előtt álló dolgozata.

Jóval gazdagabb forrásanyagot tartalmaznak ezek a kötetek az alsó-magyarországi felekezeti küzdelmeket tanulmányozók számára, s további munkára ösztönzés gyanánt a Forgách Imrével lezajlott levélváltáshoz fűzünk néhány megjegyzést. A magyar későhumanizmus egyik jeles személyiségeként méltatott Forgách portréját néhány új vonással gazdagítja az általunk magyar fordításban⁴ mellékelt 1591. december 21-én kelt levél.⁵ Mivel Szabó András tollán alapos összeállítás készült életútjáról,⁶ ezt nem idézem fel. Csupán arra emlékeztetek, hogy ő sok adatot tudott felsorakoztatni a kelet-közép-európai humanistákhoz fűződő kapcsolatairól Dudith Andrástól Kovacsóczy Farkason és Rimay Jánoson át Karl Žerotinig, s ennek az adatsornak a csúcán az a jól ismert tény áll, hogy Rimay János Justus Lipsiushoz írott levelében Pallas magyar ivadékai között említi, s a szép tudományok legfőbb pártfogójaként méltatja. Másfelől, mivel papjai és támogatóitjai

¹ SZABÓ András, *Respublica litteraria. Irodalom és művelődéstörténeti tanulmányok a későhumanizmus korából*, Bp., Balassi Kiadó, 1999 (Régi magyar könyvtár. Tanulmányok, 2), 81, 88, 105, 106, 119–121.

² SEBŐK Marcell, *Humanista a határon. A késmárki Sebastian Ambrosius története (1544–1600)*, Bp., L'Harmattan Kiadó, 2007 (Mikrotörténelem, 1), 209, 214, 310–312.

³ Az 1960-ban indult sorozat jelenleg a 35. kötetnél és az 1595-ös esztendőnél jár.

⁴ A szöveg véglegesítésében Latzkovits Miklóstól kaptam köszönettel vett segítséget.

⁵ *Correspondance de Théodore de Bèze (1591)*, ed. Hyppolyte AUBERT, Alain DUFOUR, T. 32, Genève, 2009, 185–190.

⁶ *De Sigetho Hungariae propugnaculo. Zrínyi album*, kiad. KÖSZEGHY Péter, tan., SZABÓ András, Bp., Budapest, MTA Irodalomtudományi Intézet–Akadémiai Kiadó, 1987, (Bibliotheca Hungarica Antiqua, XV), 8–12.

között evangélikusokat és reformátusokat is találunk, Szabó szerint nem lehet egyértelműen eldönteni, melyik protestáns felekezetnek volt tagja.

A most magyarított levélből a trencsényi gróf egy másik arcát ismerhetjük meg. Szerzője a humanistalevelezésben megszokott hajazó módon sorjázza az elogiumok érvkésztését, s az egekig magasztalja címzettjét. A szóvirágok mögül ugyanakkor előbukkan a nagyon erős felekezeti elfogultság is. Felpanaszolja, hogy a magyarországi protestáns főurak között alig van két-három református (magán kívül bizonyára a vizsolyi biblia ügyének későbbi támogatóira, Ecsedi Báthory Istvánra és Rákóczi Zsigmondra gondol), s megrendítő képet rajzol fel a bálványimádó katolikusok és az ubiquitáriusok támadásainak kitett igaz egyház helyzetéről. Mondhatnánk persze, hogy a címzett jóindulatának megszerzésére korbácsolja fel az utóbbiak elleni indulatait, de aligha lehet szó csupán retorikáról, hiszen a Jeremiáš Parlagi küldetésére vonatkozó sorok nagyon konkrét teendőket sejtetnek. Egészen pontosan sajnos nem tudhatjuk, mi volt az a feladat, amellyel útnak bocsátották, de bizonyos, hogy Forgácsnak ez a szlovák nemzetiségű és korábban Wittenbergben tanult embere nem tanulmányai folytatására, hanem az igaz hitben való megerősítésre érkezett, hiszen már 1592 májusában feladatát elvégezvén vissza is indult. Ez Béza 1592. május 20-án kelt, sajnos magyar szempontból kevés konkrétumot tartalmazó, s így közleményünkben nem is magyarított válaszleveléből⁷ derül ki, ahol azt írja, hogy a megbízatásának sikeresen eleget tevő Parlagit bízta meg eljuttatásával. Parlagi életútjáról további adatokkal nem rendelkezünk, Szabó Andrásnak köszönhetően ugyanakkor felszínre került, hogy egy a szlovákok által használt cseh irodalmi nyelven írott, kéziratban maradt verstan szerzőjét is tisztelhetjük benne.⁸

A levél első részének legfontosabb tanulsága tehát az, hogy Pallas egy újabb magyar ivadékaról derül ki: a történeti művek írását is felölelő tudós erudíció és a protestantizmus ügyének esetenkénti közös ápolása egyáltalán nem volt összeegyeztethetetlen egyetlen felekezet dogmatikailag hajthatatlan, harcossá válásával. Újabb dokumentum lehet tehát az ivadékok interkonfesszionális megfontolások mellett.⁹

Nem kevésbé érdekes a levél befejező része, amelyben Forgách Imre ajándékaról olvashatunk. Talán kevésbé izgalmas a küldött érme teológiai üzenete, hiszem ekkorra már kikoptatott pályákon zajlik a katolikusok és a protestánsok közötti vita arról, hogy újak és hagyomány nélküliek-e a protestáns hittételek. A katolikusok szerint természetesen igen, a protestánsok pedig – közsímmert Matthias Flacius Illyricus meghatározó szerepe mellett – kimunkálták a *testes veritatis* koncepciót,

⁷ *Correspondance de Théodore de Bèze (1592)*, ed. Hippolyte AUBERT, Alain DUFOUR, Béatrice NICOLLIER, T. 33, Genève, 2010.

⁸ SZABÓ, *Respublica litteraria, i. m.*, 119–121.

⁹ Először Keserű Bálint fogalmazott meg ilyet az 1964-es irodalomtörténeti kézikönyv vitája során született tanulmányában. A Rimay-levél filológiáját új alapokra helyező kiemelkedő tanulmány: BENE Sándor, *Rimay vindicatus (Rimay János Justus Lipsiushoz írott leveléről) = Filológia és textológia a régi magyar irodalomban: Tudományos konferencia, Miskolc, 2011. május 25–28.*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor, TASI Réka, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, 2012, 139–188.

s esetenként nem kis erudícióval tárták fel középkori előfutáraikat. Roppan fontos, hogy Forgáchnak ebben a vitában megszólaltatható érdeme volt, hiszen alig rendelkezünk hazai forrásokat arról, hogy a hazai protestánsok képi ábrázolásokat is felhasználtak ebben a teológiai összecsapásokban.

A levél szerint Forgách réginek, Husz János előttinek tartotta a becses érmét. A Béza-levelezés kiadói szerint ebben bizonyosan tévedett, s nagyon meggyőzőnek látszó hipotézisük szerint a Forgách által értelmezett és elküldött érme azonos lehet azzal, amelyből egy tisztázatlan provenienciájú példányt ma is őriznek a genfi történeti múzeumban. A szakértők szerint ez a szatirikus, elforgatással (*Kehrmedaille*) több jelentésűvé váló érme 1560 táján keletkezhetett Hans Reinhart műhelyében.

Az egyik oldalán egy pápa látható tiarával a fején, ám ha 180 fokkal elforgatjuk, maga a sátán jelenik meg. Ezt a jelentést hangsúlyozza a felirat is: *Ecclesia perversa tenet faciem Diaboli 666*. E szerint a megromlott egyház tehát a sátán alakját ölti fel, s az üzenetet egyértelművé teszi az Antikrisztust jelképező szám szerepeltetése.

Az érme másik oldalán egy bíborost látunk, hasonló elforgatással ugyanakkor egy bolond tekint ránk. A felirat itt is egyenműsíti az értelmezést: *Stulti aliquando sapientes*, vagyis időnként az ostobákból lesznek a nagy bölcsek.

Ha a levelezés kiadóinak igazuk van, le kell mondanunk arról, hogy a 14. századig is visszamenve próbáljuk felkutatni, mi is lehetett Forgách ajándéka, ám gazdagabb leszünk egy izgalmas koraujkori emlékkel. Jelzést kapunk arról, hogy a reformáció eszméinek ez az eszköze, amely különösen a 16. század derekán volt nagyon népszerű Németországban, és kimutatható az olasz heterodoxia különféle csoportjainál,¹⁰ eljutott Magyarországra is. Levelünk írója elgondolkodott jelentésükön, s bár tévedett a datálásban, nem csupán felekezete istenített első emberét, hanem bennünket is fontos emlékkel ajándékozott meg.

¹⁰ *Antichristo e chiesa romana. Diffusione e metamorfosi d'un libello antiromano del Cinquecento, Forme e destinazione del messaggio religioso. Aspetti della propaganda religiosa nel Cinquecento*, ed. Antonio ROTONDÒ, Firenze, 1991, 95–98.

Függelék

Forgách Imre levele Théodore de Bèze-hez,
Trencsén, 1591. december 21.

(magyar fordítás)

Üdvözet! Roppant nehezen viselem, legjelesebb férfiú, hogy nem tudok sajátkezűleg írni Neked e mostani levélíráásra kedvező alkalommal. Bár újabban valamivel jobban vagyok, gyöngé egészségi állapotom és erőtlenségem arra kényszerít, hogy titkárom segítségével írjam ezt Neked. Különben persze nem hogy bosszankodnék, hanem – már amennyire tudatlanságom engedi – a legnagyobb örömmel és derűvel tenném ezt. Mert bár nagy távolságok választanak el tőled, s nem adatott meg, hogy személyesen is találkozhassunk, nem csak hogy ismerem és nagyra becsülöm tehetséged soha eléggé nem dicsérhető isteni adományait, melyek számos kiváló írásod révén beragyogják az egész földkerekséget, hanem csókjaimmal illetem őket és gyönyörűséget lelek bennük. Így téged, bár testben távol vagy, keblemre ölelhetlek és a lehető legjámorabb módon csodálhatlak is. Csodállak és tisztellek, mint tanárt, félek mint atyát, s mint legfőbb díszemet és ékességemet oly sokra becsüllek, mint talán senki a halandók közül.

Ezt te, Theodor Béza, tiszteletre méltó atya és tanítómester, abból is láthatod, hogy alumnusom, a pannóniai Hieremias Parlagi, saját elhatározásából, de az én biztatásomra határozta el merészen, hogy elinduljon hozzád, a sok pusztaságon át vezető, a rablók támadásainak és háborús zavargásoknak kitett úton, s ráadásul éppen ebben a kemény fagyokat hozó, nehéz téli időszakban, mert annyira eltöltötte őt az a csodálnivaló vágyakozás, hogy láthasson és megszólíthasson téged, hogy láthassa kegyes arcodat és őszülő fejedet, hogy meghallgassa legékezebb beszédeidet, szentésges szavaidat, vagy inkább orákulumaidat. Velem földi pályafutásom során, s mint mondják, a hanyatló öregség lejtős útján aligha történhet annál örömtelibb és kedvesebb, mint hogy Téged erős lélekkel megáldottnak tudhatlak az élők között. Boldoggá teszel továbbá, ha azon barátaid közé számlálsz engem, akik őszintén szeretnek, és az isteni munkálkodás jeles eszközeként becsülnék és tisztelnek téged. Nagy ajándéknak tekinteném, ha erről egy levélben is biztosítanál. Nem terhelnélek azzal, hogy sajátkezűen írjál. Teljességgel beérném azzal, ha egy írnokod által írott levelecskében fejeznéd ki irántam való jó indulatodat és akaratodat.

A navarrai Herkulesről¹¹, ama szörnyetegek legyőzőjéről, továbbá a franciák helyzetéről jó híreket kaptunk. Hálásak leszünk Neked, kiváló férfiú, ha megerő-

¹¹ A navarrai királyságból a francia trónra került I. Henriket (1589–1610) gyakran nevezték így a protestánsok a liga és a spanyolok elleni sikerei idején.

síted ezeket, s ügyeitek állásáról, elsősorban persze egyházaitokéiról alaposabban tájékoztatsz. A mi magán és közügyeinkről most aligha szólhatok, mivel aligha van olyasmi, ami méltó lenne arra, hogy ily módon és ilyen körülmények között mondjuk el Neked, egy annyira jeles és kiváló férfiúnak, hiszen „ügyes bajos dolgait a kovács is csak egy másik kovácsnak mondja el”¹², mint azt megtanulhattuk¹³. Ha a sors engedné, szívesen közölnék veled néhány dolgot nagy titokban (csodálkoznál), olyasmiket, amiket levélben nem írhatok meg, de neked őszintén mindent elmondanék. Legyen elég most a következő: egyházainkat részben a római bálvány küldöttei, részben pedig az őrjöngő (ahogy nevezik őket) ubiquitáriusok marcangolják erősen. A főurak között, akik száma Magyarországon csekély, alig akad kettő vagy három, akik Krisztus igazságában egy hitvalláson lennének veled, s az erény, a tan, az evangélium, az iskolák, továbbá a hadművészet, őseink egyedüli éke és dicsősége, romokban hever.

A legmelegebben ajánlom hát e levél vivőjét a Te és társaid, továbbá a testvérek figyelmébe, s nyomatékosan kérem, hogy hathatós és alapos ellenőrzések mellett gyarapodjon erkölcsében és a szentírás ismeretében, s hogy Isten által nektek adott és az egyház által közvetített hatalom alapján tanítsátok meg a romlatlan evangélium nyilvános hirdetésére, a szentségek kiszolgáltatására, s hogy levélben adjatok számunkra tanúbizonytságot és tanácsot arról, hogy a fennhatóságunk alatt működő egyházban hol alkalmazzuk. Semmi sem lenne nekem kedvesebb, mint ha ebben számíthatnék Kiválóságod kegyes és jóindulatúan mérlegelő segítségére. Azt pedig a szerencse megkülönböztetett ajándékának tekinteném, ha méltónak bizonyulnék a te és a tieid szolgálataira. Az itteni gyülekezetek és hajlott korom ellenére magam is szakadatlanul imáinkban foglalunk úgy Téged, mint egész egyházatokat. Szent hivatalodhoz méltót cselekszel Te is, ha a tieddel egyetemben mindennapi imádságaidban megemlékezel rólunk, továbbá meggyötört gyülekezeteinkről és szerencsétlen hazánkról. Nem kétlem, hogy megérezzük majd imádságaitok kedvező hatását.

Elküldök Neked, jeles férfiú, egy (ha nem csalódom) régi uralkodó által veretett érmét, elvégre efféle magánszemélyek nem verethettek. Ez világosan megmutatja, hogy az uralkodók miféle becsben is tartották a római pápai bálványt már az álhatatos mártír, Husz János és Luther Márton előtt. Nagyon szeretném, ha, akár a pápisták közül is, felvilágosítana valaki, aki látta már ezt az érmét, amely világosan megmutatja, hogy a régiek mennyire ostobának tartották a pápákat, bíborosokat és pátriarkákat, hogy Husz János és Luther megszületése előtt ugyan melyik nemzetiség és nép soraiban kapták meg ezek azt az isteni tiszteletet, amelyet most tőlünk meg akarnak követelni? Bizonyosan nagy méltánytalanság a pápisták részéről azt állítani erről a két kiváló doktorról, hogy ők voltak az elsők, akik támadást mertek

¹² Horatius: Epistulae, II. 116. („tractant fabrilia fabri” = a kovács mesterségre tartozó dolgokat a kovácsok beszélők)

¹³ Az „ut hic scholastica” kifejezést fordítom így. Valójában: ahogy ez az iskolai (olvasmány is tanítja).

indítani a pápák és doktoraik egyháza ellen, hiszen ez az érme teljesen mást bizonyít, mindenki számára világossá teszi, hogy már Luther megszületése előtt voltak olyanok, akik támadták a pápákat és bíborosaikat.

Tudjuk, hogy milyen hatalmas erővel ostromolja a savoyai herceg¹⁴ városotokat, amely a keresztény világ ékessége, s minden imánkban könyörgünk azért, hogy tartson meg az Isten benneteket. A szentséges Genf iránti szeretetedhez méltót cselekszel, ha tájékoztat sz bennünket arról, hogy hogyan állnak annak a köztársaságnak a dolgai. Ha kedvező híreket küldesz, teljesen felfrissíted vele bágyadt lelkem. Nem maradt más, mint hogy Kiválóságodat, jeles és szeretett férfiú biztosít-sam arról a vágyamról, hogy Te és tieid jó egészségnek örvendjeteK. Kérem Istent, hogy Jézus Krisztus erős vitézeként harcolhass az Antikrisztus országa ellen, hogy Isten igéjének fegyverével sújthass le az ostyát imádókra, s hogy minél szélesebbre tágíthasd dicsőségének határait.

Kelt Pannoniában, trencsényi várunkban 1591 december 24-én.

Forgách Imre Trencsény grófja,
Trencsény vármegye főispánja, Gimesi szabad báró,
Komjáti és Maros ura etc.

Uo. sajátkezűleg.

Theodor Bézának Krisztus földi egyháza
legnagyobb doktorának szeretett barátunknak,
atyánknak és mesterünknek.

---

¹⁴ A jogilag 1520-tól Savoya hercegeitől független Genf folyamatos küzdelemben állt a katolikus hercegekkel. I. Károly Emanuel herceg támadásáról van szó.